

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ПРАВА ТА ПОЛІТИКИ

УДК 328.185+328.188.5(4-191.2+4-11)
DOI <https://doi.org/10.32782/app.v73.2024.1>

Л. І. Кормич

orcid.org/0000-0002-6417-8620

*доктор історичних наук, професор,
завідуюча кафедрою політичних теорій*

Національного університету «Одеська юридична академія»

Т. М. Краснопольська

orcid.org/0000-0001-5936-5889

*кандидат політичних наук, доцент,
доцент кафедри політичних теорій*

Національного університету «Одеська юридична академія»

Ю. В. Завгородня

orcid.org/0000-0003-3500-8638

*кандидат політичних наук, доцент,
доцент кафедри політичних теорій*

Національного університету «Одеська юридична академія»

КОНСТРУКТИВИЗМ ТА ДЕСТРУКТИВНІСТЬ СУСПІЛЬНИХ ЗМІН У СХІДНІЙ ТА ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНІЙ ЄВРОПІ В УСВІДОМЛЕННІ УКРАЇНСЬКОГО СОЦІУМУ

Вступ. Країни Східно-Центральної Європи в рамках переходу до демократичного політичного режиму впровадили ряд аналогічних змін у політичній системі, але рівень політичного та економічного розвитку в них має різні показники. Причиною такого політичного становища є специфічні параметри кожної країни та її громадян. Перетворення у політиці – явище нестабільне та неоднозначне в практичному розвитку, однак прогнозоване в наукових дослідженнях, що може ставати зразком для інших держав, які перебувають у перехідному стані.

Позитивні перетворення в політичних процесах створюють картину для наслідування, прийнятну модель, яка перевіряється часом, науковим аналізом та визнанням населення. В історії людства існують зразкові форми позитивних перетворень в розвинутих країнах світу, які на сучасному етапі є прикладом та заохочують до змін країни, які лише стали на шлях демократичних реформ. Зразкові форми перетворень не варто ототожнювати з ідеальними, оскільки будь-яка людська форма політико-економічної взаємодії може мати і, як правило, має проблемні сторони.

Для прикладу, демократична форма правління у США є зразковою для багатьох країн. Однак, в сучасних умовах бачимо, що існують проблеми взаємодії між Президентом та органами управління і законотворчості, коли виникають публічні конфлікти інтересів та взаємне непорозуміння. Результатом цього стало проведення процедури імпічменту Президента США, яка показує, що демократії притаманні процедури, які можуть мати як позитивний, так і негативний характер для різних політичних суб'єктів. Тому, під поняттям «зразкові форми»

маємо на увазі ті інститути та форми управління суспільством, які дають кращі результати та забезпечують ефективну співпрацю інститутів влади та суспільства.

Прагнучи до кращого, а інколи до ідеального, що часто виступає ідеалізованим, суспільство може приймати рішення, які призводять не до розвитку системи влади і управління суспільством, а до руйнації влади і самого суспільства, як цілісної системи. Процеси, які було важко трактувати, під час наукового аналізу дій людей та їх психоемоційного стану пояснювались термінами «деструкція», «деструктивність», що у сучасному науковому обігу використовуються і в політиці, і в психології, і в медицині.

В політичній площині, деструкція – це наслідок побутового трактування політичних процесів, оскільки, мета окремих політичних лідерів – це швидкі зміни, без аналізу методів, за допомогою яких вони здійснюються.

Деструкція в науковому обігу характеризується як руйнування нормальної структури будь-чого. Зазвичай, тлумачні словники під цією дефініцією розуміють деструктивний розклад порід на складові частини, що викликається процесами вивітрювання.

Разом із цим, існує думка про те, що деструктивність – це скоординоване руйнування (Vahabi, 2009), яке по своїй природі походить від самої людини та спрямоване назовні – на об'єкти, чи всередину – на самого себе. За З. Фрейдом деструктивність притаманна усім людським істотам, а відмінність стосується, головним чином, її предметів: люди або сам носій деструктивності. Е. Фромм вважає, що немає глибокої деструктивності по відношенню до інших у тих, у кого мало ворожості по відношенню до самих себе. Отже, деструкція характеризується як явище руйнації будь-чого, а деструктивність – це ті негативні дії, впливи на інших суб'єктів чи об'єкти, які призводять до негативних наслідків.

Враховуючи існуючу характеристику витоків розуміння деструктивності та завдань авторського колективу можна застосувати її до оцінки сучасних політичних процесів у Східній та Центрально-Східній Європі. В даному контексті *метою* нашого дослідження є концептуалізація парадигм змін у політичних процесах Східної та Центрально-Східної Європи в аспекті аналізу деструктивних політичних практик та практичної цінності досвіду їх подолання європейськими країнами для сучасних державотворчих реалій України.

1. Теоретичний огляд деструктивних процесів

Політична діяльність транзитивних країн спрямована на один спільний ідеал – демократію, як беззаперечну владу народу через представницькі органи. Однак, процес досягнення цього ідеалу в різних країнах має різні результати, що ставить ряд питань до політичної еліти, відповідальної за зміни в політичних та управлінських процесах.

Суб'єкти владних повноважень у демократичному політичному процесі це фактично обрані або наймані представники народу, які зобов'язані діяти в інтересах усього населення. Нажаль, нерідко існує розмежування дій політиків на такі вектори як: для населення та для себе. І український політикум доволі часто це демонструє. Тому в свідомості населення зароджується недовіра до влади, що, в свою чергу, породжує відсутність взаємодії між органами влади і громадськими організаціями, неконструктивне суперництво. Процес політичної деструктивності, передусім, проявляється в таких політичних суспільствах, які не мають чіткого плану реалізації своїх політичних стратегій, не створюють чітких меж відповідальності органів влади у співпраці між собою та перед населенням. Тобто, мова, насамперед, йде про перехідні суспільства, держави, що перебувають у трансформаційному політичному процесі.

В рамках геополітичної характеристики прояву деструктивності в сучасних політичних перетвореннях значну увагу варто приділити саме Україні, яка знаходиться в транзитному стані та є яскравим прикладом кардинальних перетворень за останні роки. При цьому важливий порівняльний аналіз з іншими країнами Східної та Центрально-Східної Європи, які мають певні особливості становлення демократії, економічного розвитку, підвищення рівня та якості життя населення. Їх досвід сприятиме запобіганню деструктивності в політичних процесах, що є небезпечним та неочікуваним в кінцевому результаті. Варто відзначити, що деструкція часто є наслідком політичних подій, які провокують психологічні зміни у свідомості частини громадян. Окрім цього, конфліктогенна ситуація у суспільстві нерідко стає показ-

ником і результатом економічних та соціальних перетворень з неоднозначними наслідками для різних страт населення.

Враховуючи існуючі тлумачення та сутнісні характеристики деструктивних змін варто провести науковий аналіз поглядів щодо деструктивності у вітчизняних політичних процесах та процесах Східної та Центрально-Східної Європи.

У вітчизняній політичній науці конфліктній взаємодії приділяється значна увага, а деструктивні політичні процеси стали об'єктом сучасних наукових досліджень. Так, на думку О.М. Сахань, деструктивність в українському суспільстві є наслідком політичної кризи. Але при цьому автор наголошує на історичних коренях даного явища, підкреслюючи, що деструкція пронизує усі сфери суспільного життя, формується і підсилюється протягом усієї історії людства на планеті в ході соціально-політичного розвитку і проявляється у політичних процесах. Українське суспільство у внутрішній взаємодії є досить різновекторним та конфліктним по своїм змістом, тому деструкція стала політичною технологією, що створює наслідки, які поглиблюють політичну кризу та впливають на усі сфери життєдіяльності (Sakhan, 2011).

Безумовно, слід погодитись з тим, що політичний конфлікт по своїй суті може мати негативні наслідки та прояви у деструктивних процесах. І це не завжди обумовлено об'єктивними чинниками, а може підсилюватись і суб'єктивними факторами. Так, дуже часто дискредитація політичної влади, а відтоді і її діяльності, відбувається на тлі неетичної поведінки або аморальних висловлювань представників влади, що визиває бурхливу негативну суспільну реакцію (Deutsch 2010). Саме таку ситуацію створили, наприклад, окремі представники владної політичної сили в Верховній Раді України в червні 2020 року. Результатом подібних дій стають падіння рівня довіри та підтримки реформ з боку суспільства, що є загрозливим і деструктивним процесом. Відсутність за таких умов відповідної суспільним очікуванням реакції владної верхівки, її небажання вирішувати конфлікти, а лише намагання замовчати та уникнути їх, додатково стимулює деструктивні прояви.

Окрім деструкції через політичні конфлікти вітчизняні науковці звертають увагу на деструктивні політичні технології, зокрема, в українській передвиборній практиці. Найбільш вживаними можна назвати такі як: техніка маніпулювання соціологічними даними, невинуватене застосування у ЗМІ методу історичних аналогій, метод «закидання брудом», залякування уявною можливістю громадянської війни (Shveda & Lysenko, 2010).

Разом з тим, сучасна війна Росії проти України, демонструє якісну інформаційну маніпуляцію країни агресора на власних громадян, які в більшій кількості підтримують усі політичні злочини політично-військового керівництва РФ, а тому відсутні будь-які протести щодо військової агресії на території України. Разом з тим, виникає питання інформаційної безпеки в Україні, адже підрив внутрішньо-політичних процесів зароджується з різновекторних поглядів громадян.

На сьогодні деструкція у політичній науці головним чином розглядається з точки зору окремих політичних процесів, що створює уявлення лише про конкретні випадки прояву деструктивних процесів (окремі політичні події чи окремі політичні явища). Така наукова тенденція не дає змоги оцінити масштаби впливу цього негативного явища на усі суспільні процеси, які відбуваються під впливом суб'єктивної волі політичної еліти.

Але для чіткого структурування сучасних політичних перетворень варто розуміти причини і наслідки політичної деструкції в цілому. Адже у суспільстві, в якому під час перетворень розвиваються деструктивні процеси, актуалізується правовий та політичний нігілізм, а зміни можуть продукувати руйнацію, а не утверджувати нові прогресивні моделі.

Для розвитку суспільства та держави зміни у політичних процесах є невід'ємною необхідністю, але перетворення мають відповідати певним критеріям, щоб бути ефективними та не набути ознак деструктивності. Зокрема, якість перетворень буде залежати від усвідомлення мети змін громадянами, ступеню громадської згуртованості, здатності подолання негативних проявів, пошуком шляхів загальнодержавної консолідації. Окрім того, автор визначає рівні, на яких може проявляти деструктивність під час політичних перетворень, а саме: особистісний рівень, рівень малих груп, соціальний рівень, політичний рівень, цивілізаційний рівень (Shaihorodskiy, 2018).

Залежно від рівня, на якому відбувається деструктивний процес, можна розуміти масштаби впливу та обирати стратегію дій для подолання його негативних наслідків. Шлях протидії чи подолання суспільного невдоволення має являти собою певну систему взаємопов'язаних дій, а саме: врахування особливостей групи осіб, яких потрібно переконати; повне інформування про процес, який має відбуватися; демонстрація перших позитивних результатів для цієї групи та суспільства в цілому із зазначенням термінів.

В українському суспільстві переконати населення у тому, що політичний курс буде мати позитивні результати досить важко, адже розчарувань у політичних рішеннях в новітній історії було більше, ніж позитивних змін. А тому, громадяни, цілком обґрунтовано, намагалися радикально змінити систему влади шляхом майданів та революцій, незвичних політичних вподобань електорату. Разом з тим, війна доповнила картину внутрішньополітичної турбулентності щодо окремих ідеологічних та політичних питань. Витоки проблеми виникають у свідомості та вчинках на індивідуальному рівні політичних діячів, у яких обіцянки розходяться зі справами, а національна ідентичність втрачає значимість в геополітичному вирі глобалізаційних процесів. Навіть найбільш прогресивні політичні лідери провадять політику реформаторських дій відповідно до міжнародних практик найрозвиненіших країн світу, навіть в умовах війни продовжуються процеси стратегічно запланованого реформування життєво-важливих галузей суспільства, але щоб досягнути високого рівня розвитку варто відкрити світу власну специфіку, яка буде можлива після досягнення миру та заохочувати інвесторів, волонтерів, туристів, науковців до спільної діяльності на відновлення української держави в матеріальному та духовному аспектах.

2. Методологія

Під час дослідження обраної тематики було використано такі методи дослідження як: статистичний метод, компаративістський метод та прогностичний метод. Статистичні дані є важливою складовою для формування громадської думки та розуміння деструктивних та конструктивних процесів, їх впливу на суспільно-політичні процеси в Україні та країнах Східної та Центрально-Східної Європи. Компаративістський метод сприяв узагальненню сприйняття політичних змін в окремих країнах Європи. Прогностичний метод допоміг формуванню узагальнення, щодо ролі змін в політичних процесах окремих країн Східної та Центрально-Східної Європи в сприйнятті українського суспільства до повномасштабного вторгнення та в умовах дворічного стримування агресора.

3. Сучасні політичні перетворення в Україні: статистичні дані

Процес перетворення – це не завжди процес виключно позитивних стрімких, різких та кардинальних змін, адже політична система в умовах перенапруження ресурсів здатна виснажуватись, коли може відбутись регрес. Тому процес перетворень повинен бути підйомом в координатах системи дій, від яких не буде виснажуватись ні населення, ні економіка, ні держава. Чітко розраховані і послідовні дії повинні протистояти деструкції.

У політичному просторі деструктивна поведінка виглядає як діяльність, спрямована на руйнацію структури політичної системи чи суспільної системи з метою задоволення власних інтересів чи інтересів відповідних суб'єктів. Масштаби деструктивних процесів будуть відповідати рівню суспільної значущості, економічної необхідності та спроможності конкретних суб'єктів.

Науковці зазначають, що деструктивна поведінка може бути викликана зміною статусу індивіда у суспільстві. Якщо руйнується статус радикально і масштабно, то і спалах деструктивних процесів ймовірніше буде невідворотнім. Це питання пов'язане з оцінкою ефективності зміни еліти у політичних процесах. Під ефективністю мається на увазі корисність політичної еліти для населення, а отже її здатність працювати на попередження можливих руйнівних політичних дій, спрямованих на порушення норм та принципів функціонування суспільства.

В даному аспекті в рамках соціокультурної детермінації значної уваги заслуговує явище аномії. У тлумачному словнику термін «аномія» з давньогрецької перекладається як «беззаконня, відсутність норм». В політичному процесі аномія – це стан суспільства, у якому здійснюється руйнація суспільних цінностей, національних традицій, результати здійснюваних перетворень стають не актуальними для сучасних політичних процесів, а перспективні нові

фактично відсутні, їх стратегії не сформовані, а переважна більшість громадян перебуває в перманентному пасивному стані щодо політики. Саме це стає базою деструктивних політичних процесів, що за умови необхідності реальних реформ виступає гальмуючим чинником.

Наприклад, як свідчать дослідження Центру Разумкова у період з 2011 по 2018 роки відсоток українців, які вважали що події у державі розвиваються у неправильному напрямку переважно коливався у коридорі 71–78%, а відчуття правильного напрямку поділяли 11–13%. Єдине покращення цих показників припадало на період Революції гідності та безпосередньо після неї, коли вперше відсоток громадян, які вважали негативним напрямком розвитку подій впав менше половини до 48%, а позитивний розвиток відчувало до 34% громадян (Razumkov Centre, 2018).

Очевидно, що такі настрої населення вказують, що успіху будь-яких перетворень залежить від суспільного розуміння їх потреб. Тобто, суспільні зміни та їх сприйняття знаходяться в круговій причинно-наслідковій залежності. Таким чином, консолідація українського суспільства може буде ефективною та прогресивною у соціокультурному просторі, за умови її відповідності сучасним викликам та потребам. Адже прояв консолідації за довгі роки незалежності спостерігався в умовах перших місяців повномасштабного вторгнення агресора, проте затягування процесу війни, жертви, кібератаки, ідеологічні розбіжності в окремих питаннях, корупція в умовах війни знижують рівень суспільності єдності, що унеможливорює якісну боротьбу з агресором та можливість формування стратегії на довгі періоди, що в свою чергу знижує ефективність боротьби з ворогом на усіх напрямках.

Одним із ключових засобів консолідації суспільства задля позитивних перетворень може бути формування цілісної національної ідентичності, побудованої на широкому політичному діалозі між владою і суспільством. Але сьогодні владними інституціями докладається недостатньо зусиль для пошуку політичних технологій, які б забезпечили такий діалог (Denysiuk, 2023). Тому, існуючі потреби об'єднання суспільства супроводжуються новими викликами, які мають серйозний вплив на деструктивні явища та розшарування в суспільстві.

Ще одним аспектом проблеми є те що перед громадянським суспільством України постають серйозні питання раціоналізації власних вражень та почуттів, роботи із стереотипами і розвитку критичного мислення, які б не дозволили сповзання від імітаційної демократії до автократії. Саме тому необхідно звернути увагу на ціннісний зміст демократії, ліберальні настанови, звільнені від уже мало ефективних у історичному поступі нашарувань (Yenin, Korzhov & Vasylets, 2023).

4. Компаративістський аналіз країн Східної та Центрально-Східної Європи

Для з'ясування відповідності сучасним викликам та потребам варто оцінити специфіку перетворень країн Східної та Центрально-Східної Європи, оскільки саме ці країни мають історичну та територіальну спорідненість з Україною, найбільше можуть оцінити український стан, в умовах війни. Адже, процес позитивного перетворення в політичній системі однієї країни відіграє позитивну роль у розвитку та стає прикладом для інших споріднених країн. Але і деструктивні процеси можуть розвиватись та розповсюджуватись на інші політичні системи. Тому, партнери та сусіди України хоч частково, але мають бути зацікавлені в успішному розвитку української держави та у сприянні попередженню деструктивних елементів її суспільних змін.

Розглянемо прояви деструктивності на прикладі негативних змін в результаті існування різних форм неформальних деструктивних політичних практик, що мали чи мають місце в різних країнах; шляхи їх подолання, а також можливості використання такого досвіду в Україні.

Слід зазначити, що під неформальними політичними практиками розуміються постійно відтворювані стереотипні правила взаємодії суб'єктів політики, встановлені і підтримувані за допомогою соціокультурних регуляторів: цінностей, політичних орієнтацій, установок діяльності, а не формально-правових норм. Їх метою є отримання публічної влади та/або збільшення ресурсів влади суб'єкта політики. Вони компенсують неефективність формальних інститутів і практик суспільства, інтегрують узгоджений комунікативний простір. Такі

практики стають затребуваним політичним інструментом на стадії інституційної трансформації, під час кризи і руйнування старих інститутів. Наявність в суспільстві неформальних політичних практик свідчить про існування певних протиріч, при цьому суб'єкти політичного процесу не можуть через об'єктивні причини або не бажають йти демократичним шляхом.

Безумовно, неформальні політичні практики можуть мати як конструктивний, так і деструктивний характер. Але зупинимось саме на останніх. В політичній науці до переліку таких практик зазвичай відносять такі, як: корупція, клієнтелізм та патронаж, фаворитизм, непотизм та кронізм, клановість, місництво або регіоналізм, трайбалізм.

Одним з найбільш помітних проявів подібних практик є корупція. Тож розглянемо таку деструкцію більш детально. У щорічних рейтингах країн світу за індексом сприйняття корупції, що укладається організацією Transparency International з 1995 року, провідне місце серед країн Східної та Центрально-Східної Європи посідають країни Балтії. Так, Естонія належить до найменш корумпованих країн регіону, посідаючи 13 сходинку рейтингу у 2021, а Латвія – четверту (Transparency International, 2021).

За оцінкою посольства США в Латвії, країна зробила чимало для підвищення ефективності політико-правових та інституційних механізмів боротьби з корупцією, а саме, було вжито наступні заходи:

- під наглядом Міністерства юстиції Латвія відкрила Реєстр підприємств, що показує, хто отримує прибуток і значно впливає на кожну з компаній. Уряд також ухвалив цільові заходи і виключив з реєстру тисячі підставних компаній та затвердив закон, що забороняє банкам вести справи з підставними компаніями. Такі кроки підвищують прозорість боротьби з корупцією і ухиленням від сплати податків, а також зміцнюють довіру до бізнес-ринку Латвії;

- сейм посилив закони про боротьбу з відмиванням грошей, включаючи нові повноваження для більш оперативного застосування санкцій, зокрема, тих, які були прийняті Радою Безпеки ООН. Сейм також надав банківському регулятору Латвії, Комісії з фінансових ринків і ринків капіталу, більше повноважень з нагляду за банками;

- відділ фінансових розслідувань в даний час грає активнішу роль в розслідуваннях в рамках боротьби з відмиванням грошей. Нові поправки надали Відділу автономію, необхідну для виконання функцій основного органу Латвії з питань боротьби з відмиванням грошей (Carwile, 2019).

Оскільки для України корупція виступає фактором, що значно стримує суспільні зміни, то на нашу думку, подібні кроки стали б у нагоді при формуванні вітчизняної стратегії боротьби з корупцією та підвищенні рівня відторгнення суспільством даного явища.

З цього питання наведемо дані по країнам регіону Східної та Центрально-Східної Європи за 2015–2019 роки та проаналізуємо їх динаміку (див. табл. 1).

Таблиця 1

Індекс сприйняття корупції в країнах Східної та Центрально-Східної Європи

	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Естонія	71	73	74	75	74	74	76
Литва	59	59	60	60	61	62	61
Польща	60	60	58	56	56	55	54
Латвія	58	58	56	57	59	59	60
Чехія	57	59	56	54	54	56	57
Словаччина	50	50	50	49	52	53	54
Білорусь	44	44	45	47	41	39	37
Угорщина	45	46	44	44	43	42	42
Румунія	48	47	44	44	45	46	46
Болгарія	43	42	43	44	42	43	45
Молдова	31	33	32	34	36	39	42
Україна	30	32	30	33	32	33	36

Найгірші результати в регіоні мала Україна – це 122 місце (із 180 можливих) з індексом 32 у 2018 році, проте спостерігається позитивна динаміка навіть в умовах повномасштабної війни, у 2023 році 104 місце з індексом 36. В свою чергу Білорусь та Польща стрімко знижують свої показники, що саме цікаво за останні два роки показники стрімко погіршились для Біло-

русії. Але і ряд інших країн регіону мають неналежні для розвинутих демократій показники. Зокрема, такі країни ЦСЄ як Угорщина, Болгарія і Румунія займають останні рядки рейтингу сприйняття корупції серед країн ЄС. Так, Румунія у 2017–2023 мала індекс від 44 до 48, Болгарія – 42–45. У 2021 році Румунія з індексом 45 посіла 66 місце в рейтингу, а Болгарія з індексом 42 – 78 місце в рейтингу, що не демонструє кардинально відчутної різниці з Україною, державою, яка виживає в стані війни, в той же час намагається проводити ряд заходів для подолання корупційних дій в політико-правових процесах держави.

Корупція в країнах європейського контингенту проявляється як на вищому рівні, так і на побутовому. Пояснюється вона, в першу чергу, порівняно низьким стосовно старих демократій рівнем життя, війною на території України та бажанням окремих політичних еліт отримати персоналізовану вигоду, економічною кризою, безробіттям, недоліками морально-етичного виховання, а також і недостатньо ефективними антикорупційними заходами.

Однак, слід зазначити, що зі вступом до ЄС ситуація в означених країнах покращилась. Цьому сприяло проведення необхідних реформ. Вони включають в себе: розширення механізму співпраці та контролю, який вже використовується в Болгарії, Румунії, ряді інших європейських країн; створення Бюро європейської державної прокуратури, яке допомагає роботі Бюро по боротьбі з шахрайством і встановлення загальної системи закупівель країн ЄС (European Parliament, 2016).

Як засвідчують дані щодо країн Східної та Центрально-Східної Європи, пострадянські держави, де тривалий час були відчутні впливи старої системи з вмонтованими корупційними схемами, демонструють найгірші показники стосовно корупції. Крім того, слід відзначити, що на пострадянському просторі поширення практик «м'якої» корупції має свою специфіку. Наприклад, в кранах Азії більш поширеними є колективні форми прояву (клановість та трайбалізм), а на європейській території індивідуальні – надання преференцій родичам та знайомим (клієнтелізм, фаворитизм, непотизм, кронізм). На нашу думку, це обумовлено ментальними особливостями. Наприклад, трайбалізм має прояви і в США, проте (у вигляді панування заможних прибережних еліт) (Chua, 2018).

В той же час, інститути патронажу спрямовані на досягнення приватних або групових цілей і завдань, патрон-клієнтські мережі використовуються для зловживання суспільними ресурсами (Roniger, 1994). Патрон-клієнтські відносини можуть поширюватись на чотирьох рівнях: міжособистісному персональному; груповому (найчастіше явище характерне для традиційних суспільств); на рівні держави в цілому (коли практики патронажу починають відігравати значну роль в системі розподілу ресурсів, ротації еліт і механізмів заміщення державних посад); наднаціональному (міжнародних організацій і міждержавних об'єднань) (Torsello, 2012). Як бачимо, найнебезпечнішими є третій та четвертий рівні.

Близькою до патронажу є практика фаворитизму, який характеризується призначенням наблизених осіб на високі посади, незважаючи на кваліфікацію та рівень освіти (Khalid et al., 2020). Фаворитизм передбачає використання кар'єрного ліфта завдяки особистим контактам, він проникає на всі рівні та призводить до формування кругової поруки, коли кожен представник нижчої ланки управління є фаворитом свого начальника. Подібна практика стає основою для поширення «жорсткої» корупції, оскільки створює необхідні канали зв'язку.

Однією з форм фаворитизму є непотизм (від лат. *nepos, nepotis* – внук, племінник). Він передбачає призначення на посади родичів і близьких. Інша назва такої практики – кумівство, тобто система влади, побудована на спорідненості. Достатньо близькою за суттю до непотизму є практика кронізму, що передбачає систему влади, яка спирається на відносини між друзями. Такі практики отримали значного поширення в Україні в часи Президентів В. Ющенко та П. Порошенка та нікуди не зникли за президентства В. Зеленського. Поширення практики непотизму в Україні призводить до становлення кланових відносин. Однак, слід відзначити, що така тенденція притаманна більшості пострадянських країн.

В європейському регіоні такі практики також існують, проте в країнах Європи активно вживаються заходи для їх подолання, як на рівні держав, так і на рівні регіону. Так, Конгресом місцевих і регіональних влад Ради Європи 2 квітня 2019 року було прийнято доповідь,

що вписується в комплексну стратегію боротьби з корупцією та заохочення публічної етики на місцевому і регіональному рівнях. Конгрес закликав місцеві і регіональні влади підвищити прозорість найму і просування по службі та наголосив, що урядам необхідно домагатися включення в національне законодавство положень, націлених на зниження ризику непотизму (СоЕ, 2019).

Таким чином, реальна протидія неформальним деструктивним політичним практикам полягає не стільки в посиленні кримінальної відповідальності, державного контролю, поліпшення роботи правоохоронних органів, скільки у використанні демократичних чинників, дотриманні принципів соціально орієнтованої правової держави, наявності необхідної політичної волі керівництва держави, розумінні вищими посадовими особами гострої необхідності подолання цього негативного соціально-політичного явища, створення морального простору для реалізації прав, свобод та інтересів громадян.

Висновки. Узагальнюючи науковий аналіз прояву деструктивних процесів при політичних перетвореннях у країнах Східної та Центрально-Східної Європи прослідковуємо шлях змін, який може бути зразком для українського суспільства. Адже, більшість країн досліджуваного регіону досягнули значно більших позитивних результатів у змінах політичної системи ніж Україна. Прогресивні громадяни української держави готові до перетворень в різних галузях суспільного життя, однак важливим елементом успіху таких перетворень є об'єктивна, повна поінформованість суспільства щодо політичних рішень та дій в напрямку модернізації та трансформації. Окрім того, ключовим елементом, який породжує негативне сприйняття змін, є корупція у різних формах прояву та існування. І її подолання є необхідною умовою реформаторської діяльності.

Слід визнати, що шлях змін передбачає прояв як позитивних так і негативних чинників. І важливим завданням політичної еліти є мінімізація негативних чинників.

Українське суспільство досить мінливе у своїх вподобаннях та часто піддається впливу недобросовісних політиків, внутрішніх та зовнішніх провокаторів, метою яких є дестабілізація політичної ситуації. Роль політичної еліти під час деструктивних процесів – це підтримка логічно важливого питання для держави, а не маніпулювання задля власних інтересів.

Сучасні політичні перетворення є основою прогресивних змін, однак некомпетентність та корумпованість створюють умови до масштабної деструкції на різних рівнях управлінських структур.

В цілому формування єдиної державної політики протидії деструктивним політичним практикам, крім наявності політичної волі і суспільної свідомості в питанні попередження порушень, вимагає належного ефективного законодавчого забезпечення та якісного впровадження.

Крім того, практика показала, що незважаючи на недостатню ефективність ряду заходів протидії проявам деструктивних політичних практик в державах-членах Європейського Союзу, членство країни в даному об'єднанні є явною перевагою в рішенні складних проблем. Так, старі країни-учасниці ЄС мають більш низькі корупційні показники і більш успішні практики подолання деструктивних проявів в суспільному житті. Тож реалізація євроінтеграційних прагнень України сприятиме розв'язанню актуальних питань політичних змін, сприятиме завершенню військової агресії варварського сусіда. Українське суспільство після повномасштабного вторгнення остаточно стало готове до перетворень суспільно-політичного устрою та вектору розвитку держави, що не викликає сумнівів. Разом з тим, реакція на військово-політичні процеси в Україні проходить різні стадії в європейському сприйнятті від захоплення та мужності, до байдужості, публічної стурбованості та бездіяльності. Система різноспрямованих оцінок та суджень наштовхують на думку, що демократія, її розвиток та удосконалення можливі лише в єдності народу в політичних переконаннях.

Усі процеси деструкції нівелюються перед справедливістю та правдою, які є джерелом влади народу. А тому, саме чесність кожного свідомого українця та європейця перед викликами, які спричинені війною допоможуть подолати усі перешкоди на шляху до вдосконалення.

Література

- Carwile, John L. (2019). Anti-Corruption Day: Recognizing Latvia's Efforts to Fight Money Laundering. *U.S. Embassy in Latvia*, December 4. <https://lv.usembassy.gov/starptautiska-pretkorupcijas-diena-novertejoj-latvijas-centienus-cina-pret-naudas-atmazgasanu/>
- Chua A. (2018). The Destructive Dynamics of Political Tribalism. *The New York Times*, February 20. <https://www.nytimes.com/2018/02/20/opinion/destructive-political-tribalism.html>
- CoE. (2019). Fighting nepotism through clear and transparent recruitment procedures. *Council of Europe*, April 2. <https://www.coe.int/en/web/portal/-/fighting-nepotism-through-clear-and-transparent-recruitment-procedures>.
- Denysiuk A. (2023). National identity as a basis for the consolidation of Ukrainian society. *European Political and Law Discourse*, 2023, 10(5) DOI: <https://doi.org/10.46340/eppd.2023.10.5.1> URL: <https://eppd13.cz/wp-content/uploads/2023/2023-10-5/03.pdf>
- Deutsch M. (2010). Conflicts: Productive and Destructive. *Journal of Social Issues*, 25(1), 7–42. <https://doi.org/10.1111/j.1540-4560.1969.tb02576.x>
- DW. (2016). Choho naibilshe boiatsia ukrainci. *DW*, October 5. <https://www.dw.com/uk/найбільше-українці-бояться-не-війни-а-залежності-від-іноземних-кредитів-соцопитування/a-35961381>
- European Parliament. (2016). The Cost of Non-Europe in the area of Organized Crime and Corruption. *European Parliament*, March. http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2016/579319/EPRS_STU%282016%29579319_EN.pdf
- Khalid A., Ahmed A., Abdalla Y., Anuar Sh. (2020). Destructive practices in public service: evidence from Sudan. *Journal of Critical Reviews*, 7(6). 591–594. <https://www.jcreview.com/paper.php?slug=destructive-practices-in-public-service-evidence-from-sudan>
- Razumkov Centre. (2018). Electoral Sentiment Monitoring in Ukraine. *Razumkov Centre*, November 19. <https://razumkov.org.ua/en/research-areas/surveys/electoral-sentiment-monitoring-in-ukraine>
- Roniger, L. (1994). Civil Society, Patronage and Democracy. *International journal of comparative sociology*, 35 (3-4). 207–220. <https://doi.org/10.1163/002071594X00246>
- Sakhan O.M. (2011). Destruktyvnyi vektor politychnoi konfliktnosti v rozvytku suchasnoho ukrainskoho suspilstva. *Ukrainskyi sotsium*, 2. 149–160. <https://doi.org/10.15407/socium2011.02.149>
- Shaihorodskiy Yu. (2018). Proiavy politychnoi destruktivnosti v umovakh demokratii. *Naukovi zapysky IPIEND im. I.F. Kurasa*, 3-4. 241–255. http://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/shaihorodskiy_proiavy.pdf
- Shveda Yu., Lysenko I. (2010). Destruktyvni vyborchi tekhnolohii v ukrainskii vyborchii praktytsi. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu*, 15. 117–120. <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/7978>
- Torsello D. (2012). Clientelism and Social Trust in Comparative Perspective: Particularism versus Universalism. *International Journal of Humanities and Social Science*, 2(23). 73–77. http://www.ijhssnet.com/journals/Vol_2_No_23_December_2012/9.pdf
- Transparency International. (n.d.). Home. *Transparency International*. <https://www.transparency.org/en/>
- Vahabi M. (2009). An Introduction to Destructive Coordination. *American Journal of Economics and Sociology*, 2009, 68(2), 353–386. https://www.researchgate.net/publication/227727230_An_Introduction_to_Destructive_Coordination
- Yenin M., Korzhov H., Vasylets O. (2023). Development of democracy in Ukraine: global challenges and need for institutional re-start. *Ideology and politics journal*, 1(23). 219–241 <https://doi.org/10.36169/2227-6068.2023.01.00008>

References

- Carwile, John L. (2019). Anti-Corruption Day: Recognizing Latvia's Efforts to Fight Money Laundering. *U.S. Embassy in Latvia*, December 4. <https://lv.usembassy.gov/starptautiska-pretkorupcijas-diena-novertejoj-latvijas-centienus-cina-pret-naudas-atmazgasanu/>
- Chua A. (2018). The Destructive Dynamics of Political Tribalism. *The New York Times*, February 20. <https://www.nytimes.com/2018/02/20/opinion/destructive-political-tribalism.html>
- CoE. (2019). Fighting nepotism through clear and transparent recruitment procedures. *Council of Europe*, April 2. <https://www.coe.int/en/web/portal/-/fighting-nepotism-through-clear-and-transparent-recruitment-procedures>.
- Denysiuk A. (2023). National identity as a basis for the consolidation of Ukrainian society. *European Political and Law Discourse*, 2023, 10(5) DOI: <https://doi.org/10.46340/eppd.2023.10.5.1> URL: <https://eppd13.cz/wp-content/uploads/2023/2023-10-5/03.pdf>
- Deutsch M. (2010). Conflicts: Productive and Destructive. *Journal of Social Issues*, 25(1), 7–42. <https://doi.org/10.1111/j.1540-4560.1969.tb02576.x>

- DW. (2016). Choho naibilshe boiatsia ukraintsi. *DW*, October 5. <https://www.dw.com/uk/найбільше-українці-бояться-не-війни-а-залежності-від-іноземних-кредитів-соцопитування/a-35961381>
- European Parliament. (2016). The Cost of Non-Europe in the area of Organized Crime and Corruption. *European Parliament*, March. http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2016/579319/EPRS_STU%282016%29579319_EN.pdf
- Khalid A., Ahmed A., Abdalla Y., Anuar Sh. (2020). Destructive practices in public service: evidence from Sudan. *Journal of Critical Reviews*, 7(6). 591–594. <https://www.jcreview.com/paper.php?slug=destructive-practices-in-public-service-evidence-from-sudan>
- Razumkov Centre. (2018). Electoral Sentiment Monitoring in Ukraine. *Razumkov Centre*, November 19. <https://razumkov.org.ua/en/research-areas/surveys/electoral-sentiment-monitoring-in-ukraine>
- Roniger, L. (1994). Civil Society, Patronage and Democracy. *International journal of comparative sociology*, 35 (3-4). 207–220. <https://doi.org/10.1163/002071594X00246>
- Sakhan O.M. (2011). Destruktyvnyi vektor politychnoi konfliktnosti v rozvytku suchasnoho ukrainskoho suspilstva. *Ukrainskyi sotsium*, 2. 149–160. <https://doi.org/10.15407/socium2011.02.149>
- Shaihorodskyi Yu. (2018). Proiavy politychnoi destruktivnosti v umovakh demokratii. *Naukovi zapysky IPIEND im. I.F. Kurasa*, 3-4. 241–255. http://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/shaihorodskyi_proiavy.pdf
- Shveda Yu., Lysenko I. (2010). Destruktyvni vyborchi tekhnologii v ukrainskii vyborchii praktytsi. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu*, 15. 117–120. <https://dSPACE.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/7978>
- Torsello D. (2012). Clientelism and Social Trust in Comparative Perspective: Particularism versus Universalism. *International Journal of Humanities and Social Science*, 2(23). 73–77. http://www.ijhssnet.com/journals/Vol_2_No_23_December_2012/9.pdf
- Transparency International. (n.d.). Home. *Transparency International*. <https://www.transparency.org/en/>
- Vahabi M. (2009). An Introduction to Destructive Coordination. *American Journal of Economics and Sociology*, 2009, 68(2), 353–386. https://www.researchgate.net/publication/227727230_An_Introduction_to_Destructive_Coordination
- Yenin M., Korzhov H., Vasylets O. (2023). Development of democracy in Ukraine: global challenges and need for institutional re-start. *Ideology and politics journal*, 1(23). 219–241 <https://doi.org/10.36169/2227-6068.2023.01.00008>

Анотація

Кормиц Л. І., Краснополська Т. М., Завгородня Ю. В. Конструктивізм та деструктивність суспільних змін у Східній та Центрально-Східній Європі в усвідомленні українського соціуму. – Стаття.

Стаття присвячена концептуалізації політичних змін, які відбулися та продовжують відбуватися у державах Східної та Центрально-Східної Європи. Адже, політичні процеси у сучасному форматі мають свої конструктивні та деструктивні особливості. Існують різні підходи до визначення вектору розвитку суспільства, форми правління, політичного режиму, а отже і виникають різні точки зору щодо їх реалізації. Сучасні можливості аналізу інформації дають змогу вдаватися до радикальних вчинків, експериментів з прийняття політичного рішення задля отримання бажаного результату. Прибічники радикальної модернізації нехтують інформацією про історичні приклади становлення та розвитку політичних партій, рухів, занепаду державності і циклічності політичних процесів. Це нерідко виправдовується тим, що основна рушійна сила політичної волі суспільства – це зміни швидкі, незворотні, якісно нові, економічно та політично ефективні. Але часто реальний зміст перетворень не співпадає з задекларованим. Тож проаналізуємо конструктивний та деструктивний аспекти суспільних трансформацій крізь призму сприйняття українським соціумом. При написанні статті авторським колективом використано дані соціологічних опитувань, з метою оцінки сприйняття населенням України реформаторських перетворень в сучасному політичному процесі станом на 2019–2024 роки. Здійснений порівняльний аналіз українських реалій з іншими країнами Східної та Центрально-Східної Європи, розвиток яких є історично дотичним до української держави та показує не лише позитивний досвід, а й можливі футурологічні прогнози для українського суспільства щодо протилежних моделей розвитку – від прогресивно розвинутої країни до руйнації територіальної цілісності та втрати державності.

Ключові слова: політичні зміни, суспільні перетворення, деструктивність, політичні конфлікти, деструктивні неформальні політичні практики, корупція, модернізація, Центрально-Східна Європа, Україна, російсько-українська війна.

Summary

Kormych L. I., Krasnopolska T. M., Zavorodnia Yu. V. Constructivism and destructiveness of social changes in Eastern and Central-Eastern Europe in the perception of Ukrainian society. – Article.

The article is devoted to the conceptualization of political changes that have taken place and continue to take place in the states of Eastern and Central-Eastern Europe. After all, political processes in the modern format have their own constructive and destructive features. There are different approaches to defining the vector of society's development, the form of government, the political regime, and therefore there are different points of view regarding their implementation. Modern possibilities of information analysis make it possible to resort to radical actions, experiments on making a political decision in order to obtain the desired result. Proponents of radical modernization neglect information about historical examples of the formation and development of political parties, movements, the decline of statehood and cyclical political processes. This is often justified by the fact that the main driving force of the political will of society is rapid, irreversible, qualitatively new, economically and politically effective changes. But often the real content of transformations does not coincide with the declared one. So let's analyze the constructive and destructive aspects of social transformations through the prism of perception by Ukrainian society. When writing the article, the author's team used data from sociological surveys in order to assess the perception of the Ukrainian population of reformist transformations in the modern political process as of 2019–2024. A comparative analysis of Ukrainian realities with other countries of Eastern and Central-Eastern Europe, the development of which is historically tangential to the Ukrainian state, is carried out and shows not only positive experience, but also possible future forecasts for Ukrainian society regarding opposite development models – from a progressively developed country to the destruction of territorial integrity and loss of statehood.

Key words: political changes, social transformations, destructiveness, political conflicts, destructive informal political practices, corruption, modernization, Central-Eastern Europe, Ukraine, Russian-Ukrainian war.